

Abstract

Population growth and rising public expectations have led to unbridled changes in the structure and composition of materials to meet the needs of life, which has devastating negative effects on the environment. The effects of some human actions on the environment and society are so serious that their compensation and restoration is limited in the current civil liability. Because the current institution of civil liability will seek compensation and compensation after the loss. In this regard, the acceptance of the institution of prevention in civil liability or in other words preventive civil liability on the one hand can be effective as a part of the modern civil liability literature in preventing acute environmental damage. On the other hand, precautionary measures to prevent biological damage in terms of sustainable development and economic, social and cultural dimensions also have positive effects that justify the need for its acceptance in the field of environment.

Keywords: Preventive Liability, Harm, Environment, Civil Liability, Sustainable Development.

فصلنامه علمی (مقاله علمی پژوهشی) جامعه‌شناسی سیاسی ایران، سال چهارم، شماره چهارم (پیاپی ۱۶) زمستان ۱۴۰۰، صص ۹۹۴-۱۰۱۱

واکاوی پیشگیری از ضررهای زیست محیطی از منظر مسئولیت مدنی با نگاهی بر آثار اقتصادی و اجتماعی آن

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱/۳۰

امین پاهکیده^۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۳/۱۸

جواد پورکرمی*^۲

سعید خردمندی^۳

چکیده

رشد جمعیت و افزایش سطح انتظارات عمومی موجب گردیده است که بشر برای تامین نیازهای زندگی، در ساختار و ترکیبات مواد، تغییراتی افسار گسیخته ایجاد نماید که این امر اثرات منفی مخربی بر محیط زیست به بار می‌آورد. آثار برخی از اقدامات بشر بر محیط زیست و جامعه به حدی جدی است که جبران و اعاده آن در مسئولیت مدنی کنونی با محدودیت مواجه است. چراکه نهاد مسئولیت مدنی کنونی بعد از ایجاد زیان در پی اعاده و جبران ضرر خواهد بود. در این راستا پذیرش نهاد پیشگیری در مسئولیت مدنی یا به تعبیری مسئولیت مدنی پیشگیرانه از یک سو می‌تواند به عنوان بخشی از ادبیات مسئولیت مدنی مدرن در جلوگیری از ضررهای حاد زیست محیطی موثر باشد. از دیگر سوی اقدامات پیش‌دستانه در جهت پیشگیری از خسارات زیستی از منظر توسعه پایدار و ابعاد اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی نیز دارای آثار مثبتی است که ضرورت پذیرش آن را در حوزه محیط زیست توجیه می‌سازد.

کلیدواژگان: مسئولیت پیشگیرانه، ضرر، محیط زیست، مسئولیت مدنی، توسعه پایدار.

^۱ دانشجوی دکتری، گروه حقوق خصوصی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، واحد کرمانشاه، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمانشاه، ایران.

Pahkideh.a@yahoo.com

^۲ استادیار، گروه حقوق خصوصی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، واحد کرمانشاه، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمانشاه، ایران (نویسنده مسئول).

porkaramijavad@gmail.com

^۳ استادیار، گروه حقوق خصوصی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، واحد کرمانشاه، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمانشاه، ایران

Saeid.kheradmandy@iau.ac.ir

به موازات توسعه و پیشرفت علوم، تصرف در اموری که احیاناً خطری برای سلامت انسان و محیط زیست نیز در پی دارد، گسترش می‌یابد. ضرورت حفظ حیات انسانی و جانوری و زیستی باعث گردید خردمندان نگران خطرات احتمالی باشند که ممکن است در اثر اقدامات بی‌باکانه بشر امروزی به بار آید. این نگرانی، بیشتر از آنجا ناشی می‌شود که توسعه ظاهری پاره‌ای از علوم در حوزه‌های صنعت، پزشکی، غذایی، کشاورزی و ... همگان را متحیر و به نتایج حاصل از آن مفتون کرده است در این میان، هستند دانایانی که نگاهشان معطوف به افق‌های دوردست است و از این تصرفات لجام‌گسیخته بشر در حیات انسانی، بیمناک گردیده‌اند.

گرچه با رشد جوامع می‌توان گفت سطح رفاه عمومی بالا رفته اما مشکلات و چالش‌های بسیاری فراروی بشریت نیز ایجاد گردیده است که در اغلب موارد، ایجادکننده خسارت، ناتوان از جبران خسارت بوده و در برخی مقولات نیز امکان جبران و اعاده وضع متصور نیست. به عنوان نمونه خساراتی که از تاسیسات اتمی ممکن است بر محیط زیست وارد آید نه تنها نسل کنونی و محیط زیست فعلی بلکه آیندگان را تحت شعاع قرار خواهد داد و چه بسا جبران خسارات ناشی از این موارد برای غنی‌ترین اشخاص هم ممکن نخواهد بود.

هم تجربه و هم اظهار عقیده متخصصین علمی ثابت می‌کند که مقوله پیشگیری برای محیط زیست چه از جنبه اکولوژیک و چه از لحاظ اقتصادی به عنوان یک قاعده طلایی به حساب می‌آید چون غالباً جبران آسیب‌های وارده به محیط زیست غیرممکن است و حتی اگر خسارت وارده قابل جبران باشد هزینه احیا بسیار گران است. (کیس، ۱۳۸۴، ص ۷۸). از این رو پیشگیری نگاهی به آینده بر مبنای یک سامانه ارزشی متعادل و متعالی خواهد بود که ضرورت توکل به آن در خسارات زیست محیطی اجتناب‌ناپذیر است. در واقع نه تنها شیوه سنتی مسئولیت مدنی در امر التیام ضررهای غیر قابل جبران و رفع مشکلات موجود کارایی لازم را ندارد بلکه روش‌های کنونی نیز نمی‌تواند به طور کامل پاسخگوی چالش‌های حاکم بر این مسئله باشد. به بیان دیگر هر چند مسئولیت مدنی همیشه صحبت از جبران دارد ولی در امر ضررهای غیر قابل جبران باید قائل به مسئولیت پیشگیرانه در کنار مسئولیت جبران‌گرا باشیم و متعاقب آن در صورتی که در مقابل عمل انجام شده قرار گرفتیم علاوه بر جبران، قائل به اقدامات تنبیهی در این زمینه باشیم.

۱. مسئولیت مدنی پیشگیرانه

آبشخور مفهوم مسئولیت پیشگیرانه را در حقوق محیط زیست و دغدغه‌های مطرح شده درباره خسارات زیست محیطی می‌توان جستجو نمود. ادعاها درباره تخریب محیط زیست عموماً جدی گرفته نمی‌شود و ما زمانی نگران محیط‌زیست خواهیم شد که شاهد مرگ پرندگان یا تخریب گسترده عینی باشیم و به بیان دیگر پس از آنکه

خسارتی مشهود واقع شد آنگاه توجه عموم و نگرانی‌ها درباره آن مسئله افزایش می‌یابد. البته این امر جای تاسف دارد زیرا قطعاً جلوگیری از مسئله نسبت به علاج و درمان آن ساده‌تر و کم‌هزینه‌تر است. در این راستا یک ضرب‌المثل آمریکایی وجود دارد که بر این باور است "یک اونس جلوگیری، ارزش یک پوند علاج را دارد." این یک خرد عامیانه است که مسئله پیشگیری و اقدامات پیشگیرانه را مقدم و حاکم بر وقوع خسارت وسیع و غیرقابل جبران می‌داند. (لوزیک، ۱۳۹۸، ص ۲۶۶).

توزیع عادلانه منابع خدادادی نه تنها شامل عدالت بین افرادی است که در حال حاضر در قید حیات هستند بلکه شامل عدالت بین نسلی و حتی نسل‌های آتی خواهد شد. می‌توان گفت یک نوع قرارداد اجتماعی بین نسل‌ها است که می‌بایست فرصت‌های مشابه با گذشته را برای آیندگان فراهم سازد. این تفاسیر حکایت از آن دارد که نسل حاضر نسبت به نسل آتی دارای تعهداتی است که ملزم به عمل به آن است. از این رو نسل کنونی که در حال حاضر تمام منابع را در اختیار دارد مجاز نخواهد بود تا به صورت افسارگسیخته به هر قدری که بخواهد از این منابع استفاده کند.

بر مبنای یک تئوری پیشگیرانه باید سطح دسترسی نامحدود نسبت به منابع به یک مقدار محدودی کاهش داده شود و این توان وجود داشته باشد که بتوان جلوی نافضان پیشگیری ایستاد. با این مثال می‌توان این بحث را ملموس‌تر عنوان کرد. استخراج از منابع زیرزمینی که امروزه در سطح گسترده انجام می‌شود غالباً بدون تغییرات اساسی به صورت خام فروشی، قدرت اقتصادی این نسل را تأمین می‌کند. ولی اگر اجازه بهره برداری محدود گردد شاید نسل کنونی تامین رفاهیات خود را به گونه‌ای دیگر رقم بزند و به خام‌فروشی‌های بی‌اساس اقدام ننماید و با تلاش و خلاقیت دست به تولیدات جدید بزند و همان قدرت اقتصادی خود را که قبلاً از طریق خام‌فروشی به دست می‌آورد را احیا نماید.

البته آنچه پذیرش مسئولیت پیشگیرانه را با اما و اگرهایی مواجه کرده این اعتقاد است که در مسئولیت پیشگیرانه ارکان مسئولیت مدنی حاکم نیست. چرا که هنوز اکثریت معتقد هستند باید ضرر اتفاق بیفتد تا در پی جبران آن بتوان برآمد. دو امر می‌تواند پذیرش مسئولیت پیشگیرانه را توجیه نماید یکی اینکه خسارات در برخی موارد به حدی سنگین می‌باشد که امکان جبران وجود ندارد و اینجا فلسفه جبرانی و اعاده‌کننده مسئولیت مدنی توانی برای مطرح شدن ندارد و دیگر اینکه در برخی موارد رابطه سببیت بین عامل زیان و زیان وارده به دلیل خاصیت دیرپایی که بعضی مواد دارند ملموس نخواهد بود. به عنوان نمونه در یک مورد پرورش ماهی، شاهد تلف شدن ماهی‌های در حال پرورش بودند که پس از بررسی علت تلف شدن این آبزیان، اورانیوم موجود در منطقه گزارش شد که در اثر فعالیت‌های هسته‌ای در سال‌های دور در این محل برجای مانده بود. در این مقولات رابطه سببیت ملموس نیست پس می‌طلبید یک اقدام و چاره‌اندیشی پیش‌دستانه نسبت به این قبیل امور بتوان انجام داد.

اهمیت بحث پیشگیری در حدی است که می‌تواند زندگی نسل‌های آینده بشر را نیز متأثر نماید. فرض کنیم یک کشتی تجاری اتمی در دریا غرق گردیده احتمالاً تمام دنیا از آن متأثر خواهد بود. این در حالی است که افراد در اعمال حق خود نباید ضرری را به دیگران وارد آورند. شاید این اصل از اصولی است که تمام نظام‌های حقوقی آن را به رسمیت شناخته‌اند. بدین ترتیب اصول پیشگیرانه در واقع نوعی استراتژی حکیمانه در مواجه شدن با پدیده‌های به ظاهر مدرن امروزی اما واقعاً نامطمئن و پرریسک خواهد بود. فناوری علاوه بر داشته‌های مثبت و قابل قبول، ناآرامی و عدم اطمینان از آینده را نیز با خود به همراه خواهد داشت.

این رویکرد همچنین در معاهدات زیست محیطی بین‌المللی بسیاری تصدیق شده است. معاهداتی که انقراض انواع گیاهان و حیوانات، آلودگی دریا توسط زباله‌های رادیواکتیو، آلودگی رودخانه‌ها، آسیب به سلامت انسان‌ها و محیط زیست توسط مواد شیمیایی و آلاینده‌های آلی پایدار را مورد توجه قرار داده است. در واقع در اغلب اسناد حقوق بین‌الملل محیط زیست از اصل جلوگیری از زوال و نابودی محیط زیست به عنوان یک حقیقت اجتناب ناپذیر یاد کرده‌اند. البته این امر زمانی می‌تواند محقق گردد که مستلزمات پیشگیری نظیر استفاده از فنون ویژه از قبیل تجزیه و تحلیل، درصدا احتمال خطر و پس از آن ارزیابی نتایج باقی مانده از فعالیت‌های صورت گرفته، رعایت گردد. چراکه یکی از مقولات متأثر در امر پیشگیری داشتن امنیت در ابعاد مختلف آن است. هرچه امنیت بالاتر باشد زیان احتمالی کاهش پیدا خواهد کرد. با رویکرد محتاطانه‌تر و ایمن‌تر می‌توان انجام تعهد به ارزیابی آثار زیست محیطی را بخشی از تکالیف و تعهدات اجرای اصول کلی حقوقی شناسایی شده همچون احتیاط، پیشگیری و اصل تعهد به تلاش معقول دانست بدین معنی باید ابتدا از اثرات طرح آگاه بود تا بتوان اقدام پیشگیرانه‌ای انجام داد. (رشیدی، ۱۴۰۰، ص ۱۳۷).

یکی از مهمترین ابتکارات اعلامیه ریو اصل پانزدهم آن می‌باشد که بیان می‌دارد به منظور حفاظت از محیط زیست کشورها باید ضوابط و معیارهای پیشگیرانه حمایتی را بر اساس توانایی‌های خود به طور مبسوط مورد استفاده قرار دهند در جایی که امکان خطر جدی وجود دارد یا مسائل و مشکلات ناشناخته، زیان‌هایی را به بار آورده است، باید به طور کامل و عملی مورد بررسی قرار گیرد و نباید به دلیل اینکه ضوابط مبارزه با آلودگی محیط زیست پرهزینه است از آن چشم‌پوشی کرد. (کیس، ۱۳۸۴، ص ۷۹). همچنین اصل ۱۱ اعلامیه ریو دولت‌ها را ملزم می‌کند که قوانین موثر زیست محیطی را تصویب نمایند.

یکی از اصولی که مکمل اصل پیشگیری است اصل اطلاع رسانی می‌باشد. این اصل که برای دولت‌ها مسئولیت ایجاد می‌کند مبنی بر اینکه در صورت اطلاع از بروز حادثه باید اطلاع‌رسانی لازم و کافی در این زمینه داشته باشند. این امر در اصل ۱۹ اعلامیه ریو ۱۹۹۲ و همچنین ماده ۱۳ کنوانسیون باسل در خصوص نظارت بر حمل و نقل فرامرزی پسماندهای خطرناک در سال ۱۹۸۹ پیش‌بینی گردیده است.

کنوانسیون حقوق دریاها ۱۹۸۲ نیز در ماده ۹۸ مقرر می‌دارد: زمانی که یک کشور از مواردی مطلع می‌شود و محیط زیست دریا در معرض خطر فوری ورود خسارت می‌باشد یا به وسیله آلودگی در حال خسارت دیدن است یا خسارت دیده است، بلافاصله موضوع را به سایر کشورهایی که احتمال می‌دهند که تحت تاثیر این خسارت قرار می‌گیرد و نیز مقامات بین‌المللی صلاحیت اطلاع خواهند داد. از این ماده نیز می‌توان به هم‌پوشانی اصل اطلاع‌رسانی و اصل پیشگیری پی برد و در واقع یکی از جهات پیشگیری آن است که در موارد ضروری و فوری اطلاع‌رسانی به موقع صورت پذیرد.

ماده ۱۳ کنوانسیون باسل مصوب ۱۹۸۹ در ارتباط با نظارت بر حمل و نقل پسماندهای خطرناک و دفع آن‌ها نیز کشورهای عضو کنوانسیون را تکلیف می‌کند در صورت اطلاع از بروز حادثه در جریان انتقال برون مرزی پسماندها که ممکن است موجب خطراتی برای سلامت انسان یا محیط زیست کشورهای دیگر باشد نسبت به اطلاع‌رسانی سریع به آن کشورها اطمینان حاصل نمایند. (نوری و کشفی، ۱۳۹۳، ص ۱۸۳).

رویکرد اصل اقدامات پیشگیرانه به طور غیر مستقیم توسط اعلامیه ۱۹۷۲ استکهلم راجع به محیط زیست در سال ۱۹۷۸ و منشور جهانی طبیعت در سال ۱۹۸۲ نیز مقرر شده است. همچنین دولت نائورو در قضیه برخی زمین‌های فسفات (نائورو علیه استرالیا) چنین ادعا کرده بود استرالیا تعهد قانونی خود را مبنی بر اداره سرزمین نائورو به گونه‌ای که موجب آسیب غیر قابل بازگشت و یا صدمه جدی به این سرزمین نشود را نقض کرده است

در مجموع این بدنه گسترده تعهدات بین‌المللی بیانگر دلایل قانع کننده مبنی بر حمایت گسترده از اصل اقدامات پیشگیرانه، در انواع فعالیت‌هایی که باید تنظیم گردد و مبنایی که دولت‌ها باید بر پایه آن عمل نمایند تا قوانین موثر زیست محیطی پیرو اصل ۱۱ اعلامیه ریو را مورد تصویب قرار دهند، می‌باشد. (مسعودی، ۱۳۹۴، صص ۱۲۵ و ۱۲۶).

در قوانین ایران هر چند به صراحت اقدامات پیشگیرانه ملحوظ نگردیده است اما در ماده ۹ قانون ایمنی زیست محیطی که بیان می‌دارد اقدام به هر عملی که آلودگی محیط زیست را فراهم نماید ممنوع می‌باشد، تلویحا پذیرفته شده است. با عنایت به فقه غنی و توسل به مقولاتی از قبیل اصل احتیاط و قاعده لاضرار باید به این ضرورت مهر تایید زد که اینک در برخی از نظام‌های حقوقی دعوی پیشگیرانه پذیرفته شده است. هم اکنون در حقوق آلمان دعوی پیشگیرانه قاعده‌ای عام و کلی محسوب می‌شود. در این کشور برای پذیرش دعوا تحقق ضرر را لازم نمی‌دانند بلکه به صرف وجود خطر جدی، تصمیم مقتضی اتخاذ می‌گردد.

اصول پیشگیرانه باید به گونه‌ای در جامعه قلمرو بگستراند که از واردکننده یا تولیدکنندگان اقلام مختلف در جامعه بتوان ریسکی نبودن و خطر آفرین نبودن فعالیت‌هایشان را با در نظر گرفتن ضمانت اجرا خواستار شد.

اصول پیشگیرانه هم می‌تواند در بهبود اقتصادی مقرون به صرفه باشد و هم از جهت جلوگیری از آسیب‌های زیستی امری مهم تلقی گردد. به عنوان نمونه بر اساس پژوهشی که در هلند انجام شد، اگر به جای سال ۱۹۹۳ در سال ۱۹۶۵ که فرضیه مزوتلیوما مطرح بود آزیست ممنوع شده بود جان ۳۴ هزار قربانی حفظ می‌شد و ۱۹ میلیارد یورو جهت پاکسازی این مواد محفوظ می‌ماند. (precautionary principal world (۱۱-۲۰۰۵, p. ۱۰). یا به عنوان نمونه آسیب‌های ناشی از محصولات تراریخته به گونه‌ای هستند که در برخی کشورها همچون نیوزیلند به دلایلی همچون جبران‌ناپذیری ضررها و خسارات ناشی از این محصولات یا تاثیر آن‌ها بر طبیعت به صورت ویژه با آن‌ها برخورد می‌شود تا بدین وسیله از وقوع ضررهای حاد و جدی پیشگیری به عمل آید. (Mitchell, ۲۰۰۴, p. ۸)

۲. مسئولیت پیشگیرانه و توسعه پایدار

گسترش فناوری‌های مختلف بشر، همواره تهدید جدی برای نسل کنونی و آیندگان و محیط زیست آن‌ها بوده است و سبب گردیده مهمترین بخش زندگی آن‌ها یعنی امنیت با چالش مواجه شود. در ایجاد این گونه چالش‌ها، انسان‌ها نقش کلیدی و محوری را داشته و دارند. دسترسی آسان به منابع این باور را در میان عموم ایجاد کرده که منابع خدادادی برای همیشه تداوم خواهد داشت. هنگامی که درک درستی از آینده در فرهنگ مردم وجود نداشته باشد بی‌توجهی بیشتری به توسعه پایدار صورت خواهد گرفت. در حقیقت بشر هر روز تقاضاهای بیشتری را از طبیعت دارد و این امر سبب تخریب روز افزون آن گردیده است. البته دور از انتظار نخواهد بود که با گذشت زمان، محیط زیست در عمل، پاسخ ناملایمت‌هایی که بشر به آن وارد می‌کند را خواهد داد. از این نظر آسیب‌های ناشی از توسعه فناوری به آتش زیر خاکستر می‌ماند که هر لحظه احتمال شعله‌ور شدن آن وجود دارد و از این طریق اعتراض خود را عملی خواهد کرد. از این رو جهت جلوگیری از رفتار متقابل محیط زیست با انسان، راهکاری جز توسل به روش‌های پیشگیرانه وجود نخواهد داشت.

پایداری به توانایی هر سیستمی برای تداوم کارکرد در آینده نامحدود اطلاق می‌شود بدون آنکه به ضعف کشیده شود و این مهم، تحقق پیدا نخواهد کرد مگر با رعایت جوانب اصل پیشگیرانه. توسعه پایدار از نظر کمیسیون جهانی محیط زیست توسعه‌ای است که نیازهای فعلی را بدون اشکال در توانایی‌های نسل‌های آینده در برآوردن احتیاجات خود تامین کند. در واقع توسعه پایدار باید بر اساس اصول احتیاطی و حداقل استانداردهای اطمینان بخش باشد. مطابق اصلی که به اصل اقدامات احتیاطی معروف است دستیابی به سیاست‌های پایدار و حفاظت از محیط زیست باید همگام با ارزیابی‌های پیشگیرانه انجام شود تا آلودگی‌های زیست محیطی و جرائم علیه اکوسیستم به حداقل ممکن برسد. (جلیلیان، ۱۳۹۲، ص ۱۰ تا ۱۸).

هدف توسعه پایدار تامین نیازمندی‌ها بدون کاستن از توان نسل‌های آینده است. (Batie, ۱۹۸۹. "۱۰۸۳-۱۰۸۳". ۱۱۰۱) باید گفت در توسعه پایدار هم نیازهای نسل آینده و همه نیازهای نسل فعلی با یک وزن سنجیده خواهد شد. این امر برای نسل آینده در صورتی محقق خواهد گردید که از استفاده بی‌رویه از منابع ممانعت به عمل آید و این همان موضوعی است که پیشگیری به دنبال آن است. در واقع با رعایت اصولی همچون پیشگیری است که می‌توان پتانسیل توسعه پایدار را عملیاتی کرد. در قضیه مشهور ناگیمارس - گابسیکو که در سال ۱۹۷۷ بین مجارستان و چک اتفاقی افتاد اصل الزام به مراقبت و پیشگیری از وقوع خسارت نیز مورد تایید قرار گرفته شد. در زمان انعقاد قرارداد و پروژه جهت تولید برق و ...، کشورها متعهد گردیدند که در نتیجه ایجاد پروژه، کیفیت آب رودخانه دستخوش تغییر نگردد. مجارستان در سال ۱۹۹۲ اظهار نامه‌ای مبنی بر فسخ قرارداد ۱۹۷۷ به چک ارائه کرد که به سبب اختلاف در موضوع در دیوان بین‌المللی دادگستری مطرح گردید. چک اسلواکی دلایل خود را بر محور حقوق معاهدات و لازم‌الاجرا بودن تعهدات قراردادی متمرکز کرد. در حالی که دفاع مجارستان بر ضرورت‌های زیست محیطی مستند بود. (نوری و کشفی، ۱۳۹۳، ص ۱۸۰)

دیوان اذعان داشت که در قلمرو حمایت از محیط زیست به دلیل ویژگی‌های غالباً غیرقابل بازگشت خسارت و محدودیت‌های مرتبط با ساز و کار جبران این گونه خسارات، مراقبت و پیشگیری امری اجباری است.

در طی قرن‌ها بشر در طبیعت به خاطر مسائل اقتصادی و غیره دخل و تصرف نموده است. این اعمال غالباً بدون توجه به آثار آن بر محیط زیست انجام می‌گرفت. امروزه به علت پیشرفت‌های علمی و رشد آگاهی در خصوص مسائل زیست محیطی و خطراتی که نسل حاضر و آینده را تهدید می‌نماید قواعد و استانداردهای جدید شکل گرفته که طی دو دهه اخیر در اسناد بین‌المللی متعدد تصریح شده‌اند. چنین قواعدی نه تنها هنگامی که دولت‌ها قصد انجام پروژه و طرح‌هایی را دارند بلکه در ادامه آن نیز باید مدنظر قرار گیرد. ضرورت حفاظت از محیط زیست هماهنگ با رشد اقتصادی همان مفهوم توسعه پایدار می‌باشد. (نوری و کشفی، ۱۳۹۳، ص ۱۸۰)

آنچه می‌توان در ارتباط بین توسعه پایدار و اصل پیشگیرانه دید توجه به نسل آینده و منابع و زیست بومی است که برای آیندگان باقی خواهد ماند. از این رو نقطه تمرکز هر دو دقت در جهت آسیب نرساندن به منابع نسل آینده است.

یکی از اجزا جدایی ناپذیر توسعه پایدار در هر کشوری، توجه به استانداردهای زیست محیطی و تلاش در جهت کاهش ضررها و خسارات زیست محیطی است. در واقع محیط زیست یکی از ارکان اصلی توسعه پایدار به شمار می‌آید و امکان دستیابی به توسعه همه جانبه بدون وجود محیط زیستی سالم به مفهوم واقعی آن وجود ندارد. بر این اساس می‌بایست مباحث مربوط به توسعه پایدار و شاخص‌های توسعه با توجه به عامل محیط

زیست مدنظر قرار گیرد زیرا آلودگی زیست محیطی نشأت گرفته از رشد اقتصادی، علاوه بر اینکه اثرات منفی بر فرآیند توسعه یافتگی کشورها بر جا می‌گذارد، می‌تواند سایر جنبه‌های کمی و کیفی زندگی انسان‌ها را تحت شعاع قرار دهد و به شدت بر امید به زندگی که معیاری در اندازه‌گیری وضعیت سلامت جامعه و یکی از اجزا مهم شاخص توسعه انسانی می‌باشد اثر گذارد. (خوشنویس و پژوهان، ۱۳۹۱، ص ۶).

۳. آثار و اهداف مسئولیت پیشگیرانه

به نظر می‌رسد زمانی می‌توان از اصول پیشگیرانه انتظار نتایجی در خور آن را داشت که دارای یک فلسفه یا دیدگاه جهانی منسجم باشد و توجیه آن از ابعاد مختلف قابل دفاع باشد.

۳-۱ اثر اقتصادی

مشکلات ناشی از آلودگی محیط‌زیستی و تخریب محیط زیست، موجب به هم خوردن تعادل اکولوژیکی و آسیب به سلامت عمومی به عنوان عوامل کلیدی می‌گردد و این خسارت‌ها به تدریج رشد اقتصادی پایدار و توسعه را محدود می‌کند. (Lu, Z. N. ۲۰۱۷, pp. ۱۳۴-۱۴۷) از این رو اتخاذ رویکرد پیشگیرانه در کاهش ضررهای زیست محیطی از منظر اقتصادی دارای توجیه منطقی و عقلانی می‌باشد. هرچند عدم قطعیت از ضرر آینده به صورت ذاتی موجب افزایش هزینه در برنامه ریزی و اجرا می‌شود ولی یکی از ویژگی‌های رویکرد برنامه‌ریزی قابلیت محور، ارائه راه حل های اقتصادی است. در واقع برنامه‌ریزی قابلیت محور کمک می‌کند تا بدون نیاز به سرمایه‌گذاری گسترده، نیازهای متنوع و غیر قابل پیش بینی آینده را مدیریت نمود. در چارچوب برنامه‌ریزی قابلیت محور اهداف راهبردی با محوریت قابلیت‌های مورد نیاز نیز تعیین شده و اقدامات راهبردی برای تحقق آن‌ها تدوین می‌شود. (فرتوک زاده، ۱۳۹۹، صص ۱۵۷ تا ۱۸۶)

وقتی افراد شناخت کافی از عدم رعایت اصول پیشگیرانه داشته باشند در مواجهه با فعالیت‌هایی که دارای ریسک و مخاطرات بالای ناشی از عدم قطعیت است قرار بگیرند وضعیت را مطابق با مقولات پیش رو ارزیابی می‌کنند. به تعبیری در صورتی که ریسک موضوع امکان ایجاد ضرر اقتصادی بالایی را در بر داشته باشد اشخاص از انجام فعالیت انصراف خواهند داد.

۳-۱-۱ اثر اقتصادی مسولیت پیشگیرانه در عامل زیان

اگر اصول پیشگیرانه رعایت نگردد و زیان حادث شود در صورتی می‌توان ناقض اصول پیشگیرانه را به خاطر عدم رعایت پیشگیری بازخواست نمود که خسارت ایجاد می‌شود از عدم رعایت این اصول باشد. در غیر این صورت ناقض این مقررات پیشگیرانه، مسئول نخواهد بود. (boom, ۲۰۰۷, pp ۴۳۰, ۴۳۲, ۴۳۵). چنانچه مقام پیشگیری

کننده پیشگیری‌های لازم را انجام دهد ولی بر اثر حوادثی که خارج از کنترل وی می‌باشد زیان حادث گردد چه شخصی را باید مسئول حادثه دانست؟! مطابق با دستورالعمل ۲۰۰۴ اتحادیه اروپا اینگونه اشخاص لازم نیست هزینه‌ای در این ارتباط پرداخت کنند. (کاتوزیان و انصاری، ۱۳۸۷، ص ۳۰۵) در مسئولیت مدنی ایران اگر بخواهیم به این امر پاسخ بدهیم بسته به اینکه چه نظریه‌ای را پذیرش کنیم پاسخ، متفاوت خواهد بود. برای انجام فعالیت به نظر می‌آید هم داشتن مجوز فعالیت لازم است و هم مراعات معلومات علمی و فنی زمان انجام فعالیت. مجوزهای دولتی می‌تواند انجام فعالیت را مجاز شمارد ولی آنچه در ارتباط با عوامل پیشگیری می‌تواند موثر باشد رعایت معلومات علمی و فنی در زمان انجام فعالیت است. بدین توضیح که اگر انجام فعالیت با علوم زمان صدور مجوز مطابقت نمایند ولی دانش علمی جدید روشن سازد استاندارد‌های به کار رفته قدیمی هستند قابل پذیرش برای ادامه فعالیت نخواهد بود هرچند اقدام پیشگیرانه به نظر می‌آید یک مرحله قبل تر از آن قابل تصور است. با این توضیح که حتی اگر هم مجوز باشد و هم حمایت آخرین علوم زمان را داشته باشیم همچنان می‌توانیم متوسل به اقدامات پیشگیرانه شد.

اگرچه تعارض ظاهری بین رعایت کردن آخرین علوم و فنون روز و اصول پیشگیرانه احساس می‌گردد چرا که رعایت آخرین علوم و فنون این امر را القا می‌کند که در صورت رعایت آخرین علوم و فنون روز مسئولیتی بر عهده شخص بهره‌بردار باقی نخواهد ماند و بهره‌بردار معاف از مسئولیت خواهد بود پس دلیلی ندارد مطابق اصول پیشگیرانه عمل کند. اصول پیشگیرانه ناظر بر اقداماتی است که وقوع خطر در آن حتی با رعایت علوم و فنون علمی روز در حد ظن می‌باشد و تمرکز هر کدام از دو عنوان که ظاهراً متعارض می‌باشند در یک امر خاص بوده و تعارض واقعی بین آن‌ها وجود ندارد. به بیان دیگر تمرکز هر دو بر روی امور جداگانه می‌باشند. در نگرش اقتصادی بکارگیری آخرین علوم روز در بهره‌برداران، انگیزه‌ای می‌آفریند که در جهت پیشگیری از مسئولیت، به تحقیق و پژوهش و بررسی بپردازند و برای اجتناب از مسئولیت سرمایه گذاری کنند. (کاتوزیان و انصاری، ۱۳۸۷ ص ۳۱۰)

قاعده دیگری که در حقوق کامن لا به خوبی جا افتاده، نظریه‌ای است که به موجب آن خواهان نمی‌تواند جبران زیان‌هایی را درخواست کند که می‌توانست با انجام اقدامات متداول از آن جلوگیری کند و از آنجا که خواهان امکان متعارف پرهیز از تمام یا بخشی از آن‌ها را داشته است استحقاق دریافت خسارت بابت آن بخش از خسارت را ندارد. (کاشانی و اخوی، ۱۳۸۰)

عده‌ای بر این اعتقاد هستند اگر بتوان شخصی را بابت عدم پیشگیری از زیان قابل اجتناب، مسئول شناخت باید ترک فعل او نیز تقصیر محسوب گردد و تقصیر در مقام ترک فعل، وابسته به این است که انجام آن فعل، خود موضوع تعهد الزام آور باشد. (امامی، ۱۳۶۴، ص ۲۴۹) در پاسخ می‌توان گفت الزامی وجود ندارد تعهدی که از آن

تقصیر شده و موجب مسئولیت است تعهد ناشی از قرارداد یا ناشی از قانون باشد بلکه تخلف از تعهدات عرفی که از آن‌ها می‌توان تعبیر به رفتار غیر متعارف کرد نیز تقصیر محسوب می‌شود و به بیان دیگر از لحاظ منطقی هیچ دلیلی وجود ندارد که انجام دادن کاری که انسان متعارف مرتکب نمی‌شود تقصیر باشد ولی انجام ندادن کاری که انسان متعارف به جای آورد خطا محسوب نشود. (کاتوزیان، ۱۳۷۴، ص ۳۸)

اگر از زیان دیده به طور معمول انتظار برود که جلوی ضرر را بگیرد و این چنین نکند غیر متعارف رفتار کرده و تعهد عرفی را نقض کرده است. همچنین می‌توان تقصیر عرفی را نیز مبنایی جهت پیشگیری از وقوع خسارت در فرد وارد کننده زیان تلقی کرد. به بیان دیگر می‌توان شخص وارد کننده زیان قریب الوقوع را به دلیل تقصیر در عدم رعایت رفتار یک شخص متعارف و تقصیر در احتیاط لازم مورد بازخواست قرار داد و در واقع در جایی می‌توان گفت خولنده تقصیر کرده و احتیاطات لازم را اعمال نکرده که عواقب عمل خود را که نوعاً پیش‌بینی می‌شد از نظر دور داشته باشد. (امامی، ۱۳۶۴، ص ۳۹۳)

به موجب اصل "آلوده کننده باید بپردازد"، شخص آلوده کننده علاوه بر جبران خسارت ناشی از آلودگی پرداخت هزینه‌های اجرای تدابیر پیشگیرانه را نیز باید بر عهده بگیرد. شایسته و عادلانه نیست اشخاصی با ایجاد آلودگی، منافع آن را به جیب زنند و دیگرانی که رعایت جوانب پیشگیرانه را داشته و دارند متحمل ضرر گردند. در بعضی موارد شاید ارزش پیشگیری ملموس نباشد اما در مقولاتی همچون آلودگی می‌توان درک این پیشگیری را احساس کرد. بعنوان نمونه در یک منطقه که دارای هوای سالم است و افراد آن منطقه در جهت کسب منفعت بیشتر در آن محیط آلودگی ایجاد نکرده‌اند و از تخریب محیط و ایجاد آلودگی در واقع پیشگیری نموده‌اند، املاک آن منطقه می‌تواند دارای ارزش اقتصادی بیشتر نسبت به مکان مشابهی که دارای آلودگی بوده، باشد در اینجا این ارزش افزوده را می‌توان از رعایت پیشگیری دانست.

۳-۱-۲ تاثیر اقتصادی بر شخص در معرض زیان

این سوال مطرح می‌گردد آیا زیان‌دیده یا بهتر است بگوییم کسی که در معرض خطر قریب الوقوع است در صورت توان، تکلیف به جلوگیری یا تقلیل خسارت احتمالی دارد یا خیر؟!

وقتی انسان در معرض خسارتی قرار می‌گیرد این تکلیف را دارد اقدامی معقول و متعارف از خود نشان دهد و به نحوی مانع از آن گردد. امروزه در اروپا قاعده‌ای تحت عنوان تقلیل زیان درباره این موضوع در حال گسترش است. این قاعده یعنی تقلیل خسارت و زیان در سه سند مهم بین‌المللی یعنی کنوانسیون بیع بین‌المللی کالا، اصول قراردادهای بازرگانی و بین‌المللی و اصول حقوق قراردادهای اروپا درج گردیده است. حقوقدانان فرانسه به

این نتیجه رسیده‌اند که زمان پذیرش چنین قاعده‌ای فرا رسیده است و به نظر می‌آید در جهت داشتن حقوقی پویا ما نباید از تحولات حقوقی عقب بمانیم (شعاریان و مولایی، ۱۳۹۲، ص ۳۷)

در طرح اصلاحی حقوق تعهدات فرانسه (کاتالا) به موجب ماده ۱۳۷۳ پیشنهاد شده هرگاه زیان‌دیده امکان اتخاذ اقدام‌های مطمئن، متعارف و متناسب برای تقلیل میزان ضرر یا جلوگیری از تشدید آن را داشته باشد خودداری از انجام اقدامات یادشده به تقلیل خسارت قابل جبران منجر خواهد شد مگر آنکه ماهیت زیان به نحوی باشد که تمامیت جسمی او را به مخاطره اندازد. در ماده ۱۳۴۴ همین طرح، هزینه‌ای که برای کاهش یا جلوگیری از خسارت انجام می‌گردد را قابل جبران تلقی کرده است. (شعاریان و مولایی، ۱۳۹۲، ص ۳۷)

همچنین براساس ماده ۱۵ قانون بیمه، بیمه‌گذار برای جلوگیری از خسارت، مراقبتی را که عادتاً هرکس از مال خود می‌نماید باید نسبت به موضوع بیمه اعمال نماید و در صورت نزدیک شدن حادثه یا وقوع آن، اقداماتی را که برای جلوگیری از سرایت و توسعه خسارت لازم است به عمل آورد در غیر اینصورت، بیمه‌گر مسئول نخواهد بود. همچنین براساس تبصره ماده ۳۵۵ قانون مجازات اسلامی سابق اگر خواهان امکان پیشگیری از خسارت و خروج از مهلکه آتش را داشته باشد اما این کار را انجام ندهد نمی‌تواند از روشن کننده آتش مطالبه خسارت کند.

با توجه به بند ۳ ماده ۴ قانون مسئولیت مدنی وقتی زیان‌دیده به نحوی از انحاء موجبات تسهیل ایجاد زیان را فراهم کرده یا به اضافه شدن آن کمک یا وضعیت ورود زیان را تشدید کرده باشد، دادگاه میزان خسارت قابل مطالبه را تخفیف خواهد داد. شخصی که با توجه به امکان پیشگیری از خسارت چنین اقدامی را انجام نمی‌دهد با استناد به فقه و قاعده اقدام نیز مقصر در حادثه شناخته می‌شود.

در واقع اصل پیشگیری از قواعد مشترک مسئولیت قهری و قراردادی به شمار می‌رود و احکام آن در هر دو نوع مسئولیت کاربرد دارد

با مقایسه اصل پیشگیری و قاعده تقلیل خسارات می‌توان به ارتباط این دو مقوله پی برد چراکه فلسفه تقلیل خسارت به وسیله زیان دیده در واقع همان پیشگیری از زیان است اما نه از دریچه شخص عامل زیان بلکه از زاویه شخص زیان دیده. تفاوتی که می‌توان بین این دو عنوان درک کرد این امر است که تقلیل خسارت تکلیفی است که بعد از تحقق مسئولیت به جبران خسارت ایجاد می‌شود زیرا قبل از این مرحله، مسئولیتی برای خواننده دعوا وجود ندارد تا در مقابل آن زیان دیده متعهد به کاستن خسارت باشد پس وظیفه تقلیل خسارت فرع بر تحقق مسئولیت مدنی می‌باشد. (شعاریان و مولایی، ۱۳۹۲، ص ۴۰).

حال با بررسی یک مثال می‌توان شباهت بین این دو مقوله را درک کرد. شخصی محیطی را به آتش می‌کشد اشخاصی در این محیط قرار دارند ولی تمایلی به دور شدن از این محیط را ندارند تعدیل خسارت این مقوله را با

خود به همراه دارد که این اشخاص که توان دور شدن از چنین محیطی را دارند باید این عمل را انجام دهند این می‌تواند همان پیشگیری از زیان از دیدگاه فرد زیان دیده باشد. در واقع فلسفه وجود هر دو قاعده، تقلیل و مانع شدن از ایجاد خسارت می‌باشد.

این سوال به ذهن می‌رسد در ارتباط با امکان پیشگیری از وقوع خسارت آیا باید ضابطه نوعی را مد نظر قرار داد یا شخصی؟ در پاسخ می‌توان بیان کرد که معیار شخصی ملاک خواهد بود متعارف بودن یا غیر متعارف بودن اوضاع و احوال هر واقعه‌ای بستگی به همان پرونده دارد و بایستی امکان پیشگیری از وقوع خسارت در هر پرونده‌ای اختصاصاً در نظر گرفت. همانگونه که در ارتباط با زمان اقدامات پیشگیرانه یا به عبارتی زمان آغاز اقدامات پیشگیرانه در هر پرونده ای نسبت به پرونده‌های دیگر زمان خاصی جهت آغاز اقدامات پیشگیرانه وجود دارد.

در مواردی که زیان دیده توانایی مالی برای کاهش خسارات را نداشته باشد می‌توان گفت که نقض تعهد را شخص دیگری انجام داده و انتظار حرج و سختی بر شخص زیان دیده نیست. به عبارتی لازم نیست خود را به سختی غیرمتعارفی اندازد و همین که مثل یک انسان متعارف عمل می‌کند کفایت می‌کند.

برخی بر این اعتقاد هستند هرگاه در اثر خطای دیگری اشخاصی در معرض زیان قرار گیرند این تکلیف زیان دیده است که در حد متعارف تلاش کند تا از وقوع خسارت جلوگیری نماید یا دست کم از گسترش آن جلوگیری کند و آن را بر مبنای رابطه سببیت توجیه نموده‌اند. (کاظمی، ۱۳۸۴، ص ۱۹۹).

آنچه بر شخص در معرض زیان لازم است آن است که تلاش متعارفی جهت پیشگیری و جلوگیری از خسارت داشته باشد یعنی اینکه اگر هر شخص دیگر در آن شرایط و وضعیت قرار می‌گرفت همین رفتار را نسبت به پیشگیری از خسارت انجام می‌داد و اینکه آیا حتماً این تلاش باید به سرانجام برسد باید گفت تلاش در حد یک انسان معمول و متعارف کفایت می‌کند چراکه تلاش در برخی موارد نه تنها به نتیجه نمی‌رسد بلکه امکان دارد وضع موجود را نیز بدتر کند. همچنین در حقوق اسلام می‌توان از وجوب دفع ضرر محتمل برای توجیه اصل پیشگیری استفاده کرد.

۳-۲. اثر اجتماعی

در تحقیقات اجتماعی، رشته جدیدی پدید آمده که هدفش مطالعه منظم آینده است و متخصصان آن آینده‌پژوه نامیده می‌شوند. آینده‌پژوهان به آینده درازمدت تمدن بشری می‌اندیشند و با استفاده از ابزارهایشان به شناسایی و مطالعه رویدادهای امکان‌پذیر آینده، می‌پردازند. (مظفری، ۱۳۸۸) اگر بشر بخواهد مفید به حال جامعه باشد به ناچار باید آینده‌پژوه باشد. در واقع می‌بایست نگران رفاه و سعادت نسل کنونی و آینده و محیط آنان شد که شاید جز با توسل به پیشگیری محقق نگردد.

در صورتی که رفتار اجتماعی، اقتصادی، مالی و زیست محیطی ما همزمان با رشد فناوری‌های صنعتی ارتقا نیابد آینده بلندمدت سختی در پیش خواهد بود. (سی گلن و جی گوردون، ۱۳۸۴، ص ۱).

تعدی و تفریط در استفاده از منابع باعث متضرر شدن عموم می‌گردد به گونه‌ای که بر نسل‌های آینده آثار نامطلوب برجای خواهد گذاشت. البته هرچند پسماندها آثار سوئی نسبت به نسل کنونی و آینده دارند چنانچه از زاویه دیگر به این نوع آلودگی نگاه کنیم همان گونه که در کشورهای توسعه یافته وجود دارد به پسماندها می‌توان به عنوان یک فرصت نگریست چرا که از آن می‌توان جهت تولید انرژی و امثال آن استفاده نمود.

آلودگی هوا از راه‌های مختلفی می‌تواند بر سلامت انسان و محیط تاثیر داشته باشد و در کوتاه مدت و درازمدت نه تنها باعث کاهش کیفیت زندگی می‌گردد بلکه هزینه‌های زندگی را نیز افزایش خواهد داد. همچنین وجود برخی زباله‌های صنعتی و شیمیایی می‌تواند کاهش ضریب هوشی، ناتوانی‌های گفتاری، کاهش حافظه کوتاه مدت، کاهش سرعت عکس‌العمل‌ها، بیش‌فعالی، تحریک‌پذیری زیاد و رفتارهای منفی دیگری را برای افراد جامعه به خصوص کودکان در پی داشته باشد. آلودگی ناشی از زباله‌ها باعث شیوع بیماری‌ها و در نهایت باعث افزایش مرگ و میر می‌گردد با اعمال اقدامات پیشگیرانه آلودگی کاهش می‌یابد که نتیجه آن سلامت جامعه خواهد بود.

در این راستا اگر بخواهیم تمدن نسل سوم، تمدنی سالم باشد به موارد بیشتر از عرضه منابع انرژی جدید و فناوری‌های نوین نیاز است و حتی فراتر از مشارکت و همدلی اجتماع، باید بتوان به زندگی هدف و معنا بخشید. (ابراهیم‌نژاد، ۱۳۸۵، ص ۶۰۲) معنایی که تفسیر آن دوری از خودکامگی و حیف و میل منابع آیندگان باشد. از این رو توجه به اقدامات پیشگیرانه در عرصه حفاظت از محیط زیست، زیست اجتماعی انسان و کیفیت زندگی وی و به طور کلی سلامت جامعه را تضمین می‌نماید.

۳-۳. اثر فرهنگی

نهادینه کردن آسیب نرساندن به حقوق متعلق به آیندگان بخشی از وظایف انسان‌ها خواهد بود و این امر تنها از طریق فرهنگ‌سازی صورت خواهد پذیرفت. به اعتقاد برخی، فرهنگ، بخشی از ساختار زندگی انسان‌ها نیست، بلکه کل زندگی او می‌باشد. (طلایی و همکاران، ۱۳۹۳، ص ۲۸)

با عنایت به خاستگاه مفهوم پیشگیرانه می‌توان گفت که بعد فرهنگی اهمیت بسزایی در جلوگیری از تخریب محیط‌زیست خواهد داشت. در محافل ملی و بین‌المللی توجه به حفظ این محیط به عنوان یک الگوی فرهنگی مطرح است چراکه حفظ محیط زیست مقوله‌ای فرهنگی در جوامع به شمار می‌آید. در موارد زیادی مشاهده می‌شود افراد و شهروندان رفتار زیست محیطی مناسبی ندارند و حتی در برخی موارد به دلیل نداشتن دانش و آگاهی زیست محیطی، ناخواسته هزینه‌های جبران‌ناپذیری بر محیط وارد کرده‌اند. (ادهمی و

اکبرزاده، ۱۳۹۰، ص ۱۱۶) بنابراین جوامع انسانی با داشتن فعالیت‌های اجتماعی و ویژگی‌های فرهنگی مختلف، ارزش‌ها و نگرش‌های متفاوتی به طبیعت و محیط زیست دارند. (عابدی سروستانی، ۱۳۹۰، ص ۷۸)

در کشورهای در حال توسعه مسائل زیست محیطی پیش از آنکه جنبه فنی داشته باشند با محتوایی فرهنگی همراه هستند. از این رو، شناخت فرهنگ، عوامل تشکیل دهنده و سازوکارهای تعدیل و تغییر آن، از جمله دانش‌های راهبردی برای سیاستگذاران محلی و جهانی به شمار می‌رود. (زاهدانی و همکاران، ۱۳۹۲، ص ۵۶).

با ظهور هر فرهنگی تمدنی شکل می‌گیرد به بیان دیگر تمدن عملیاتی شده، رویه آشکار و اجرایی یک فرهنگ است. (زاهدی و همکاران، ۱۳۹۲، ص ۶۴) در واقع فرهنگ ترکیبی از جهان‌بینی، تعهدات، رفتارها و دغدغه‌های یک تمدن به حساب می‌آید. وقتی امری همچون پیشگیری در جامعه به عنوان یک ارزش نهادینه شود شاهد یک خودکنترلی در افراد خواهیم بود. این اشخاص حتی اگر یک نهاد نظارتی را ناظر بر اعمال خود ندانند همچنان دغدغه پیشگیری از اولویت‌های آنان خواهد بود.

شاید اگر در جامعه عده زیادی از مردم دست به اقداماتی می‌زنند که اثرات غیر قابل برگشتی در پی آن خواهد بود به دلیل عدم اطلاع از عواقب این امور خواهد بود. اگر آگاهی نسبت به اینگونه امورات از طریق فرهنگ‌سازی صورت گیرد شاهد رفتارهای بر خلاف اقتضای ذهنی افراد نخواهیم بود چرا که هدف این افراد ایجاد خسارت نبوده ولی به دلیل عدم آگاهی از عواقب رفتار و اعمال خود، مرتکب چنین زیان‌هایی می‌شوند. مطالعات نیز نشان داده که کاستی‌های فراوانی در شناخت و آگاهی عمومی از محیط زیست وجود دارد (Burchett, 2015, 17) که با افزایش دانش محیط‌زیستی، می‌توان رفتار افراد را بهبود بخشید و از محیط زیست محافظت بهتری به عمل آورد. در این میان نقش رسانه‌ها نیز غیرقابل انکار است و این وظیفه بر دوش اصحاب رسانه است که با فرهنگ‌سازی توسل به پیشگیری و اهمیت آن را در مردم و مسئولان نهادینه نمایند و پیامد اقدامات بی‌باکانه بشر در عرصه محیط زیست را گوشزد نموده و بدین وسیله از ایجاد ضررهای شدید زیست محیطی در آینده جلوگیری به عمل آورند.

نتیجه آنکه فرهنگ عامل اصلی حفاظت از محیط زیست و توسل به شیوه‌های پیشگیرانه، ابزار این کار می‌باشد که می‌تواند از وقوع ضررهای سنگین غیر قابل بازگشت جلوگیری نماید.

نتیجه‌گیری

امروزه خسارات زیست محیطی و آسیب‌های ناشی از آن، یک مسئله جدی و قابل تامل در کشورهای مختلف است که بر ابعاد مختلف زندگی و اجتماع، تاثیرات مخرب و منفی برجای می‌گذارد. این ضررها که حاصل دخالت

و بهره‌وری نامعقول انسان از طبیعت پیرامون خود می‌باشد به عنوان بحرانی جهانی در دراز مدت، انسان و سکونتگاه‌های انسانی و اکوسیستم را به مرز نابودی سوق می‌دهد.

این بحران در دهه‌های اخیر توجه اندیشمندان بسیاری در علوم مختلف از جمله حقوق مسئولیت مدنی و حقوق محیط زیست را به خود جلب نموده است و هریک در تلاشند به نوبه خود سهمی در کاهش این ضررها و خسارات داشته باشند.

نهاد کنونی مسئولیت مدنی به عنوان یکی از نهادهای جبران خسارت در جهت کاهش آسیب‌های زیست محیطی با محدودیت مواجه است. چرا که در نهاد فعلی مسئولیت، به عنوان نهادی جبرانگر، خسارت و ضرر می‌بایست در عالم خارج به وقوع بپیوندد. حال آنکه خسارات زیست محیطی به دلیل خاصیت دیرپایی که دارند دارای نمود آنی کمتری بوده و در بلندمدت تاثیرات مخرب خود را بر جای می‌گذارند. از دیگر سو احراز رابطه سببیت در این موارد با پیچیدگی مواجه است. در این راستا ارکان شکل‌گیری مسئولیت در مسئولیت مدنی سنتی متزلزل بوده و چنین نهادی در کاهش آسیب‌های زیست محیطی تا حد قابل توجهی ناتوان است. از این رو تدبیر نهادی نوین در مسئولیت مدنی به منظور جلوگیری از ضررهای زیست محیطی و احتراز از نابودی مطلق محیط زیست امری اجتناب ناپذیر است. توسل به پیشگیری در مسئولیت مدنی و به تعبیری مسئولیت مدنی پیشگیرانه به عنوان یکی از مهم‌ترین گزینه‌ها در عبور از چالش‌های زیست محیطی و جلوگیری از خسارات زیست محیطی محسوب می‌شود. در واقع اتخاذ مسئولیت مدنی پیشگیرانه با چشم‌اندازی بلند مدت این امکان را فراهم می‌آورد که بتوان پیش از وقوع خسارت با سازو کارهای مناسب از وقوع آن جلوگیری نمود. بدین ترتیب مسئولیت مدنی پیشگیرانه در مقایسه با مسئولیت مدنی جبرانگر در مواجهه با خسارات زیست محیطی و حل آسیب‌های ناشی از آن می‌تواند با قدرت بیشتری ورود پیدا کند و مانع و سدی در جهت ایجاد ضررهای آینده در این حوزه تلقی گردد. همچنین نهاد پیشگیری به عنوان بخشی از مسئولیت مدنی مدرن دارای آثار مثبت اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بسیاری برای جامعه در جهت آگاهی‌بخشی و جلوگیری از ایجاد بحران‌های پیش روی زیست محیطی بوده و زمینه پیشبرد توسعه پایدار و همه‌جانبه را فراهم می‌نماید.

فهرست منابع

۱. ابراهیم نژاد، محمدرضا (۱۳۸۵)، «پیامبران و تمدن آینده بشر»، مکتب اسلام، سال چهارم و ششم، شماره

۲.

۲. ادیمی، عبدالرضا و اکبرزاده، الهام (۱۳۹۰)، «بررسی عوامل فرهنگی موثر بر حفظ محیط‌زیست شهر تهران مطالعه موردی مناطق ۱۵ و ۱۸»، فصلنامه علوم اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شوشتر، شماره ۱۲، صص ۱۱۳ تا ۱۴۰.
۳. امامی، سیدحسین (۱۳۶۴)، حقوق مدنی، تهران: انتشارات اسلامی جلد ۱.
۴. جلیلیان، مهرداد (۱۳۹۲) «بررسی وظایف دولت در جلوگیری از آلودگی محیط زیست»، مطالعات علوم سیاسی، حقوق و فقه، شماره ۴/۱.
۵. رشیدی، مهناز، رستگار، آزاده و مشهدی، علی (۱۴۰۰) «تعهد به ارزیابی آثار زیست محیطی فرامرزی در پروژه گاپ ترکیه»، نشریه مطالعات حقوقی معاصر، سال دوازدهم، شماره ۲۲ بهار ۱۴۰۰ صص ۱۴۴ تا ۱۱۷.
۶. زاهدانی، زاهد، سید سعید، تقوی، سیدمحمدرضا و جاجرمی زاده (۱۳۹۲)، «فرهنگ به مثابه رسانه‌ای بین اراده و عمل جمعی»، فصلنامه رسانه و فرهنگ پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، شماره ۲، صص ۵۵ تا ۷۶.
۷. سی گلن، جروم و جی گوردون، تئودور (۱۳۸۴) وضعیت آینده ۲۰۰۲ دانشگاه ملل متحد، ترجمه محسن بهرامی، تهران: خضرا.
۸. شعاریان، ابراهیم، مولایی، یوسف (۱۳۹۲) «شرایط و مانع اعمال قاعده تقلیل خسارت»، شماره ۳۵.
۹. طلایی، مرتضی و همکاران (۱۳۹۳)، درآمدی بر مفاهیم و نظریه های فرهنگی، اصفهان: دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان.
۱۰. عابدی سروستانی، احمد (۱۳۹۰)، «واکاوای نگرش و رفتار های زیست محیطی مطالعه درباره دانشجویان کارشناسی دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان»، مجله علوم، ترویج و آموزش کشاورزی ایران، شماره ۲ صص ۷۷ تا ۹۲.
۱۱. فرتوک زاده، حمیدرضا، سیامک طهماسبی، حسین اصلی پور، علیرضا بوشهری و غلامرضا توکلی (۱۳۹۹)، الگوی تدوین راهبردهای قابلیت محور در سازمان صنایع دریایی با رویکرد آینده پژوهی، فصلنامه علمی مطالعات بین رشته ای دانش راهبردی، شماره ۳۸.
۱۲. کاتوزیان، ناصر، (۱۳۸۷)، ضمان قهری، مسئولیت مدنی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

۱۳. کاتوزیان ، ناصر و انصاری ، مهدی (۱۳۸۷)، «مسئولیت ناشی از خسارات زیست محیطی»، فصلنامه حقوق ، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی ، دوره ۳۸ ، شماره ۲ .
۱۴. کاشانی ، محمود ، سید محسن سادات ، اخوی ، (۱۳۸۰)، «تکلیف زیان دیده به کاستن از خسارت با تاکید بر حقوق انگلیس و آمریکا»، نشریه علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز، شماره ۳۳ .
۱۵. کاظمی ، محمود (۱۳۸۴)، «قاعده جلوگیری از خسارت» ، نشریه دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، شماره ۶۸.
۱۶. کیس ، الکساند ، سند ، اچ ، پیتر و لانگ وینفراید (۱۳۹۷) حقوق محیط زیست ، ترجمه محمد حسن حبیبی ، جلد اول ، چاپ دوم ، تهران: انتشارات دانشگاه تهران .
۱۷. لوزیک، دانلین (۱۳۹۸)، نگرشی نو در تحلیل مسائل اجتماعی، ترجمه سعید معدنی فر، چاپ ششم، تهران: موسسه انتشارات امیرکبیر.
۱۸. خوشنویس، مریم و جمشید پژوهان (۱۳۹۱)، «بررسی تأثیر آلودگی محیط زیست بر شاخص توسعه انسانی (HDI) در کشورهای توسعه یافته»، فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد مالی، دوره ۶، شماره ۲۰.
۱۹. مسعودی ، علی (۱۳۹۴)، حقوق بین الملل محیط زیست با تکیه بر نقش دیوان بین المللی دادگستری در توسعه آن، تهران: مجد.
۲۰. مظفری، علی (۱۳۸۸)، «آینده پژوهی بستر عبور از مرزهای دانش»، فصلنامه نظم و امنیت انتظامی ، شماره چهارم ، سال دوم.
۲۱. نوری یوشانلویی ، نوری و آقا سید جعفر کشفی، مونا (۱۳۹۳)، «حقوق و تکالیف دولت ها به پیشگیری و جبران آلودگی دریایی ناشی از حمل و نقل نفت در پرتو اسناد و آرای بین المللی»، فصلنامه پژوهش حقوق عمومی سال شانزدهم ، شماره ۴۴.

منابع انگلیسی

۱. Anne, (۲۰۰۴), Canadian institute for invironmental law and Mitchell policy, tornto p.۸

۲. Batie, Sandra S. , ۱۹۸۹. “Sustainable Development: Challenges to the Profession of Agricultural Economics,” American Journal Agricultural Economics: ۱۰۸۳-۱۱۰۱
۳. boom, willem, on the intersction, between tort law and regulatory law comparative analysis, in tort regulatory law by:willem,h,van boommeinger ,lukas and christa kissling , springer wine New York,۲۰۰۷,pp۴۳۰,۴۳۲,۴۳۵
۴. Burchett, J. H. (۲۰۱۵), Environmental literacy and its implications for effective public policy formation (senior), Baker Scholar Projects.
۵. Comest, precautionary principal world omission on the it ethics of scientific knowledge and technology ,۲۰۰۵,United nation educational, scientific and cultural organization.
۶. Lu, Z. N. and Chen, H. and Hao, Y. and Wang, J.and Song, X. and Mok, T. M. (۲۰۱۷), “The dynamic relationship between environmental pollution, economic development and public health: evidence from Chin”, Journal of cleaner production, no. ۱۶۶, pp. ۱۳۴-۱۴۷.